

Вучэбная праграма па вучэбным прадмеце
«Беларуская літаратура»
для VIII класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі
з беларускай і рускай мовамі навучання і выхавання

БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Вучэбная праграма па беларускай літаратуры для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі распрацавана ў адпаведнасці з канцэпцыяй вучэбнага прадмета «Беларуская літаратура». Галоўная мэта навучання прадмету – далучэнне вучняў да мастацтва слова ў кантэксце духоўнага і сацыяльна-гістарычнага жыцця народа і фарміраванне на гэтай аснове мастацкага мыслення, эстэтычных пачуццяў, чытацкай і маўленчай культуры, выхаванне чалавека з глыбокім гуманістычным і дэмакратычным светапоглядам, з развітым пачуццём нацыянальнай і асабістай самапавагі, патрыёта, адданага агульначалавечым ідэалам, асобы з выразна выяўленымі творчымі схільнасцямі, здольнай успрыманне прыгожага выкарыстаць для выпрацоўкі стымулу маральнага, інтэлектуальнага і духоўнага развіцця.

Навучанне беларускай літаратуры ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі абумоўлена практычнай накіраванасцю і арыентавана на рэалізацыю кампетэнтнаснага, сістэмнага, аксіялагічнага, камунікатыўна-дзеяснага, культуралагічнага і культуратворчага падыходаў пры выкладанні ўсіх раздзелаў і тэм курса беларускай літаратуры.

Ва ўмовах рэалізацыі кампетэнтнаснага падыходу ў сучаснай адукацыі вынікам дасягнення мэт і задач літаратурнай адукацыі становяцца прадметныя кампетэнцыі: *літаратурная, каштоўнасна-светапоглядная, маўленча-камунікатыўная, культуралагічная і культуратворчая*. Рэалізацыя такога падыходу прадугледжвае ўзмацненне дзеясна-практычнага кампанента літаратурнай адукацыі.

Сістэмны падыход забяспечвае засваенне вучнямі ведаў пра літаратуру як сістэму, сфарміраваных у выглядзе паняццяў і рэалізаваных у разнастайных спосабах дзейнасці, што з'яўляецца асновай фарміравання *літаратурнай кампетэнцыі*.

Такі падыход накіроўвае на тое, каб вучні:

на ўроках беларускай літаратуры сістэматычна і паслядоўна авалодвалі гісторыка- і тэарэтыка-літаратурнымі ведамі (веды па тэорыі літаратуры – мастацкі твор, яго структура, сістэма вобразаў, аўтарская пазіцыя і інш.; тыпы літаратурнай творчасці (паэзія, проза); літаратурныя роды і жанры; асноўныя мастацкія кірункі і плыні і інш.; веды гісторыка-літаратурныя – звесткі пра шляхі і галоўныя этапы развіцця беларускай літаратуры ва ўзаемасувязі з сусветнай, найбольш важныя звесткі пра жыццёвы і творчы шлях пісьменнікаў, пра гісторыю напісання твораў і інш.);

ажыццяўлялі чытацкую дзейнасць – чытанне мастацкіх твораў, валоданне тэхнікай і культурай чытання, неабходнай для ўспрымання, аналізу і інтэрпрэтацыі мастацкага твора; логіка-паняццёвая, аналітыка-сінтэтычная і ацэначная дзейнасць, накіраваная на індывідуальна-асобаснае прачытанне, успрымання і засваенне мастацкага твора, яго родава-жанравых, кампазіцыйных асаблівасцей, маральна-эстэтычных вартасцей, грамадскага значэння, сувязі з эпохай.

Аксіялагічны падыход прадугледжвае фарміраванне ў вучняў сродкамі беларускай літаратуры сістэмы духоўна-маральных каштоўнасцей арыентацый, нацыянальна-культурнай самаідэнтыфікацыі, гуманістычнага погляду на свет, выхаванне павягі да агульначалавечых культурных каштоўнасцей і садзейнічае фарміраванню ў вучняў *каштоўнасна-светапогляднай кампетэнцыі*.

Камунікатыўна-дзейнасны падыход вызначае такую накіраванасць зместу навучання, пры якой засваенне яго адбываецца шляхам фарміравання ўсіх структурных кампанентаў маўленча-камунікатыўнай дзейнасці і вучань разглядаецца як суб'ект дзейнасці і зносін, што з'яўляецца асновай фарміравання *маўленча-камунікатыўнай кампетэнцыі*.

У адносінах да літаратурнай адукацыі камунікатыўна-дзейнасны падыход звязаны з самавыяўленнем вучняў у розных відах маўленчай практыкі, авалоданнем імі жанрамі мастацкай літаратуры (верш, байка, невялікая п'еса, пейзажныя і партрэтныя замалёўкі; пераклады мастацкіх тэкстаў і інш.); публіцыстычнымі жанрамі (нататка ў газету, інтэрв'ю, рэпартаж, водгук, рэцэнзія на прачытаны літаратурны твор, на твор жывапісу, музыкі, кінафільм або тэлеперадачу); літаратурна-крытычнымі жанрамі (праблемнае сачыненне, прадмова/пасляслоўе да прачытанай кнігі, анатацыя, эсэ, даклад, рэферат на літаратурную тэму); вучэбна-традыцыйнымі жанрамі (характарыстыкі – індывідуальныя, параўнальныя, групавыя – літаратурных герояў, сачыненні на літаратурную тэму, сачыненні на аснове асабістых назіранняў, уражанняў, разважанняў аб розных з'явах жыцця).

Культуралагічны падыход звязаны з усведамленнем вучнямі літаратуры як феномена культуры, нацыянальна-культурнай спецыфікі беларускай літаратуры ў адзінстве з сусветнай мастацкай культурай, прадугледжвае развіццё здольнасці карыстацца культуразнаўчай інфармацыяй для патрэб камунікацыі і садзейнічае фарміраванню ў вучняў *культуралагічнай кампетэнцыі*.

Мэтай і вынікам рэалізацыі ў навучанні літаратуры *культура-творчага падыходу* з'яўляецца *культуратворчая кампетэнцыя* – авалоданне сістэмай цэласных аперацыянальных комплексаў розных відаў творчай дзейнасці, г. зн. навучанне праз

уклучэнне ў гэтую дзейнасць. Адукацыйны працэс трэба наладжваць так, каб на кожным уроку пры вывучэнні ўсіх раздзелаў і тэм вучэбнага прадмета «Беларуская літаратура» вучні авалодвалі вопытам літаратурна-творчай дзейнасці. Рэалізацыя гэтай задачы адбываецца праз шырокае выкарыстанне відаў прадметна-творчай дзейнасці, якія рэалізуюць практыка-арыентаваны характар літаратурнай адукацыі. Вучэбны матэрыял, звязаны з фарміраваннем культуратворчай кампетэнцыі, пададзены ў раздзелах «Асноўныя віды вучэбнай дзейнасці вучняў па літаратуры» і «Асноўныя патрабаванні да вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў».

Аснову зместу беларускай літаратуры як вучэбнага прадмета складаюць чытанне і тэкстуальнае вывучэнне высокамастацкіх твораў нацыянальнай класікі і вядомых майстроў слова. Гэтыя творы вызначаюцца багатым пазнавальным і выхаваўчым патэнцыялам, з'яўляюцца даступнымі для вучняў пэўнага ўзросту. Цэласнае ўспрыманне і разуменне літаратурных твораў, фарміраванне ўменняў аналізаваць і інтэрпрэтаваць мастацкі тэкст магчымы толькі пры адпаведнай эмацыянальна-эстэтычнай рэакцыі чытача.

Курс VIII класа засяроджвае ўвагу вучняў на розных спосабах паказу рэчаіснасці і чалавека ў літаратуры, г. зн. на літаратурных родах і адпаведных ім жанрах, жанравых формах з уласцівымі ім вобразна-выяўленчымі асаблівасцямі і сродкамі.

У праграме відавочна павышаюцца патрабаванні да авалодання паэтыкай мастацкага твора. Дзякуючы сістэмнай арганізацыі літаратурнага матэрыялу, мэтанакіраванай падачы яго адпаведнымі блокамi ствараюцца такія дыдактычныя ўмовы і сітуацыі, калі вучань на працягу некалькіх урокаў «пагружаецца» ў пэўную родава-жанравую сістэму і натуральна спасцігае асаблівасці гэтага віду твораў і тыя літаратуразнаўчыя паняцці, якія з імі звязаны. Такі спосаб структуравання зместу забяспечвае дастатковую гатоўнасць вучняў да аналізу мастацкага твора і падводзіць да засваення прадмета ў гісторыка-храналагічным аспекце ў наступных класах.

Праграма ўлічвае індывідуальныя творчыя магчымасці васьмікласнікаў, іх жыццёвы і чытацкі вопыт, агульнае і літаратурнае развіццё. Яна прапануе больш складаныя (у параўнанні з папярэднімі класамі) па змесце і форме творы, замацоўвае і паглыбляе звесткі па тэорыі літаратуры, знаёміць са спецыфікай адлюстравання рэчаіснасці і чалавека ў лірыцы, эпасе і драме, развівае ўвагу да мастацкага слова, выпрацоўвае адпаведную моўную культуру, фарміруе чытацкія інтарэсы і прыярытэты.

Праграмай прадугледжана вывучэнне літаратуры ў суаднесенасці з іншымі відамі мастацтва: музыкой, жывапісам, тэатрам, кіно,

тэлебачаннем; гэта спрыяе ўспрыманню літаратуры як мастацтва, фарміраванню каштоўнасных арыентацый вучня.

Чалавеказнаўчы аспект прадмета – пазнанне свету і чалавека праз іх мастацкае адлюстраванне і ўспрыманне, праз маральна-эстэтычную каштоўнасную ацэнку рэчаіснасці – забяспечваецца падборам твораў, якія даюць магчымасць шырокага агляду жыцця, пранікнення ў самыя разнастайныя яго сферы. Параўнальны спосаб прэзентацыі матэрыялу, які прадугледжвае супастаўленне блізкіх або кантрасных па змесце і форме твораў, садзейнічае спасціжэнню галоўных асаблівасцей літаратуры і іншых відаў мастацтва, узмацняе развіццёвую скіраванасць курса.

У васьмікласнікаў мэтанакіравана фарміруюцца эстэтычны падыход да мастацкага твора, свядомыя адносіны да яго ўспрымання і ацэнкі. Эфектыўнасць літаратурнага навучання дасягаецца ў працэсе аналізу зместу і формы, спасціжэння аўтарскай канцэпцыі свету і чалавека, асэнсавання канфлікту, характараў герояў, матываў іх паводзін і ўчынкаў. Выхаваўчае ўздзеянне твора на чытачоў ажыццяўляецца ўсёй яго цэласнай мастацкай прыродай. Этычнае і эстэтычнае разглядаюцца ў гарманічным адзінстве.

Па тэорыі літаратуры вылучаны тэрміны і паняцці, звязаныя з літаратурнымі родамі і жанрамі.

Праграма складаецца з пяці раздзелаў, у кожнага з іх – свае пазнавальныя, дыдактычныя, выхаваўчыя задачы. Параўнальны аналіз твораў, прадстаўленых у першым раздзеле, тэматычна блізкіх, але розных у мастацкіх адносінах (верш, апавяданне, драма), дасць вучням эмпірычнае ўяўленне пра спосабы адлюстравання рэчаіснасці ў лірыцы, эпасе, драме. Наступныя раздзелы дапамогуць усвядоміць асаблівасці кожнага літаратурнага роду, яго фальклорныя вытокі, удасканаліць навыкі аналізу твораў розных жанраў з улікам іх родавай спецыфікі. Вывучэнне лірычных твораў спрыяе паглыбленню эстэтычнага ўспрымання вучняў, абвастрае адчуванне паэтычнага слова, яго яркасці, вобразнасці, мілагучнасці. Эпічныя, ліра-эпічныя і драматычныя творы дапамагаюць спасцігнуць жыццёвыя рэаліі і маральныя праблемы, зразумець характары герояў, матывы іх паводзін і ўчынкаў, усвядоміць аўтарскую пазіцыю пісьменніка, даведацца пра мінулае і сучаснае.

Для развіцця пазнавальных інтарэсаў, выхавання мастацка-эстэтычнага густу і фарміравання цэласнага светапогляду вучняў пры навучанні беларускай літаратуры мэтазгодна прадугледжваць рэалізацыю міжпрадметных сувязей перш за ўсё з такімі вучэбнымі прадметамі, як «Беларуская мова», «Руская літаратура», «Мастацтва (айчыннае і сусветнае мастацкае культуры)», «Гісторыя Беларусі». Міжпрадметныя сувязі актуалізуюцца на ўсіх этапах навучання, іх

рэалізацыя ў адукацыйным працэсе ўзбагачае дыялог літаратуры з іншымі відамі мастацтва (жывапіс, музыка, фотамастацтва, кіно, тэатр і інш.), эфектыўна ўздзейнічае на маральна-этычнае, інтэлектуальнае, эмацыянальнае, эстэтычнае развіццё асобы.

Структура ўрокаў беларускай літаратуры і іх форма абумоўліваюцца мэтавымі ўстаноўкамі, узростам вучняў, мастацкай своеасаблівасцю твора, этапамі яго вывучэння. Гутарка і лекцыя, чытанне і абагульненне, аналіз і сачыненне, абарона праектаў і завочная экскурсія, «паэтычная хвілінка» і работа з вучэбным дапаможнікам – усе гэтыя формы навучання маюць сваю спецыфіку, якая праяўляецца ва ўнутранай логіцы разгортвання ўрока, і забяспечваюць такія яго якасці, як цэласнасць, навучальная, выхаваўчая і развіццёвая накіраванасць, праблемнасць, дзейнасны характар, дыялагічнасць.

У адукацыйнай практыцы могуць выкарыстоўвацца як традыцыйныя, так і электронныя сродкі навучання, якія павінны быць скіраваны на дасягненне мэт і задач літаратурнай адукацыі.

Літаратуры ў сістэме адукацыі належыць асаблівая культуратворчая роля: яна здольная пераўтвараць унутраны свет асобы і ўплываць на духоўнае ўзбагачэнне жыцця, рабіць яго па-сапраўднаму цікавым, змястоўным, насычаным. З гэтай прычыны неабходна імкнуцца ўключыць вучняў у працэс пазакласнай работы і выхавання.

Факультатыўныя заняткі, праца літаратурных гурткоў, сістэматычны выпуск насценных і радыёгазет, бюлетэняў, часопісаў і альбомаў; падрыхтоўка спецыяльных літаратурных стэндаў, тэматычных выстаў, аглядаў сучаснай літаратуры; правядзенне літаратурных ранішнікаў, вечароў, віктарын, алімпіяд і свят, сустрэч з пісьменнікамі, дзеячамі культуры і мастацтва – усё гэта спрыяе стварэнню ў класе атмасферы творчасці, духоўнасці, павагі да кнігі, да мастацкага слова.

Для арганізацыі факультатыўных заняткаў па беларускай літаратуры ў VIII класе распрацавана адпаведнае вучэбна-метадычнае забеспячэнне: вучэбная праграма, дапаможнік для вучняў і дапаможнік для настаўнікаў.

На вывучэнне літаратуры ў VIII класе адведзена 53 гадзіны (з іх 47 гадзін — на вывучэнне твораў, 4 гадзіны – на творчыя работы, 2 гадзіны – на ўрокі па творах для дадатковага чытання).

Са спіса твораў, прапанаваных для дадатковага чытання, настаўнік выбірае тыя, выкарыстанне якіх ён лічыць найбольш мэтазгодным у

пэўным класным калектыве, улічваючы індыўідуальныя магчымасці вучняў і наяўнасць тэкстаў у бібліятэчным фондзе¹.

Рэзерв вучэбнага часу настаўнік выкарыстоўвае па сваім меркаванні на чытанне і асэнсаванне літаратурных твораў.

Гадзіны, адведзеныя на творчыя работы, настаўнік размяркоўвае ў адпаведнасці з уласным каляндарна-тэматычным планам.

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА ПРАДМЕТА (53 гадзіны)

Уводзіны (1 гадзіна)

Чалавек як галоўны аб’ект увагі мастацкай літаратуры, спосабы яго паказу ў творах. Тры роды літаратуры: эпічны, лірычны, драматычны.

I. РОДЫ МАСТАЦКАЙ ЛІТАРАТУРЫ (7 гадзін)

Рыгор Барадулін. «Трэба дома бываць часцей». Адносіны чалавека да роднага дому, мясцін, дзе праходзіла дзяцінства і юнацтва. Пачуцці і перажыванні, звязаныя з успамінамі пра родных і блізкіх, як выяўленне духоўнасці асобы. Выкарыстанне вобразных магчымасцей мовы (эпітэты, метафары), рытмічных сродкаў. Адметнасць аўтарскай інтанацыі.

Віктар Карамзаў. «Дзяльба кабанчыка». Асуджэнне духоўнага адчужэння дарослых дзяцей ад бацькоўскага дому. Клопат маці пра дзяцей і душэўная чэрствасць, няўвага да яе з боку дачок і зяця. Усведамленне сынам Сцяпанам віны перад бацькамі, шчымлівае пачуццё жалю да хворага маці. Майстэрства пісьменніка ў абмалёўцы вясковага побыту, характарыстыка герояў праз іх паводзіны і ўчынкі, мастацкія дэталі. Характэрныя прыметы эпічнага твора.

Аляксей Дудараў. «Вечар». Лёсы састарэлых адзіночкіх жыхароў сучаснай вёскі. Вобразы Ганны, Мульціка, Гастрыта, іх чалавечыя драмы, жыццёвыя праблемы і клопаты. Вобразы-сімвалы сонца, калодзежа, вады, вечара. Сутыкненне розных жыццёвых філасофій Мульціка і Гастрыта: Мульцік – добразычлівы да людзей, сумленны, жартаўлівы, працавіты; Гастрыт – нікчэмны, пануры, азлоблены на ўсіх чалавек. Майстэрства Аляксея Дударава. Асаблівасці

¹ Творы, прапанаваныя ў спісе для дадатковага чытання, можна знайсці ў кнігах серыі «Школьная бібліятэка», якія знаходзяцца ў бібліятэчным фондзе ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі.

сюжэтай, кампазіцыйнай пабудовы п'есы. Сімвалічнасць фіналу драмы.

Тэорыя літаратуры. Тэма, ідэя, праблематыка мастацкага твора (паглыбленне паняццяў). Роды мастацкай літаратуры (агульнае паняцце).

Мастацтва². М у з ы к а: *І. Лучанок*. «Трэба дома бываць часцей» (сл. Р. Барадуліна).

Т э а т р а л ь н а е м а с т а ц т в а: «Вечар» – тэле-, радыё-, тэатральныя спектаклі (у пастаноўцы Нацыянальнага акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы і іншых тэатраў краіны).

II. ЛІРЫЧНЫЯ ЖАНРЫ

(13 гадзін)

Народныя песні «Бяроза з лістом...», «Зелянеюць, зелянеюць лугі, сенажаці...» (*1 гадзіна*).

Народная вусна-паэтычная творчасць – крыніца лірычнай паэзіі. Віды народных песень. Паэтыка народнай песні: глыбокі лірызм, яркая вобразнасць, сімволіка, гіпербалізацыя, інверсія і інш.

Грамадзянская лірыка (*3 гадзіны*)

Я н к а К у п а л а. «Спадчына». Лірычная споведзь паэта. Абвостранае пачуццё любові да Бацькаўшчыны, сцвярджэнне гіс-тарычнага права беларусаў на нацыянальную і сацыяльную незалежнасць. Спалучэнне высокага грамадзянскага пафасу з гранічнай шчырасцю лірычнага выказвання.

М а к с і м Б а г д а н о в і ч. «Служкія ткачыхі». Тэма гістарычнага мінулага. Выяўленне любові да радзімы і волі праз вобраз васілька — сімвал Бацькаўшчыны. Спалучэнне высокага патрыятычнага пафасу з задушэўнасцю выказвання. Кампазіцыя верша, яго мілагучнасць.

У л а д з і м і р К а р а т к е в і ч. «Беларуская песня». Гонар паэта за сваю радзіму, яе гісторыю, родную мову, за духоўна багатых і шчырых людзей. Высокі патрыятычны пафас. Урачыстасць інтанацыі, эмацыянальнасць выказвання, своеасаблівасць рытму, метафарычнасць мовы.

² Разгляд твораў рубрыкі «Мастацтва», якія выкарыстоўваюцца ў якасці ілюстрацыйнага матэрыялу, адбываецца ў першую чаргу з апорай на вядомае і на выбар настаўніка. Дадатковыя гадзіны для знаёмства з такімі творамі вучэбнай праграмай не прадугледжаны.

Філасофская лірыка (2 гадзіны)

М а к с і м Т а н к. «Шчасце». Роздум паэта пра сэнс жыцця чалавека, яго прызначэнне на зямлі. Радзіма, мова, сяброўства – аснова чалавечага шчасця. Апавядальнасць інтанацыі, рытмічны малюнак верша.

Г е н а д з ь П а ш к о ў. «Пазвоніць аднойчы вясна...». Паэтызацыя разнастайнасці жыцця і неспакойнага духу чалавека, яго апантанасці ў пазнанні таямніц свету. Унутраны свет лірычнага героя. Роля вобразна-выяўленчых і рытміка-інтанацыйных сродкаў у выяўленні мастацкай ідэі твора.

А н а т о л ь В я р ц і н с к і. «Жыццё даецца, каб жыццё тварыць...». Філасофскае асэнсаванне глыбінных асноў чалавечага быцця, сучаснага і вечнага. Злітнасць лёсу чалавека з лёсам радзімы і свету, усведамленне адказнасці за жыццё на зямлі. Сцвярджэнне актыўнай жыццёвай пазіцыі чалавека-грамадзяніна, чалавека-творцы. Форма маналогу ў раскрыцці ідэі твора. Інтанацыйна-сінтаксічны малюнак верша.

Інтымная лірыка (3 гадзіны)

М а к с і м Б а г д а н о в і ч. «Раманс» («Зорка Венера»). Паэтызацыя ўзвышанага і прыгожага пачуцця – кахання. Душэўны стан лірычнага героя: светлы сум, лёгкі дакор лёсу за немінучае расстанне з каханай. Мастацкая выразнасць і пластычнасць вобразаў, цеплыня, даверлівасць інтанацыі, вытанчанасць, дасканаласць паэтычнай формы.

А р к а д з ь К у л я ш о ў. «Бывай». Пяшчотнае і шчымлівае развітанне з юнацкім каханнем. Глыбокі лірызм у выяўленні пачуццяў і перажыванняў – болю, горычы, смутку ад вымушанага расстання з каханай – як адметнасць жанру элегіі. Багацце асацыяцый, цеплыня і задушэўнасць выказвання, песеннасць і меладычнасць верша.

П я т р у с ь Б р о ў к а. «Пахне чабор». Паэтычная споведзь пра першае каханне. Разнастайная гама перажыванняў лірычнага героя. Паэтызацыя чысціні і прыгажосці трапяткога пачуцця. Адметнасць паэтычнага сінтаксісу і яго роля ў выяўленні мастацкай ідэі верша.

Пейзажная лірыка (2 гадзіны)

Я к у б К о л а с. «О, край родны, край прыгожы!..» (урывак з паэмы «Сымон-музыка»). Паэтызацыя прыгажосці роднай старонкі, захапленне непаўторнасцю беларускіх пейзажаў. Адчуванне лірычным героем сваёй духоўнай сувязі з зямлёй продкаў. Майстэрства паэта ў перадачы шматколернасці навакольнага свету. Выяўленне паўнаты і радасці жыцця праз вобразны і інтанацыйны лад верша.

М а к с і м Б а г д а н о в і ч. «Цёплы вечар, ціхі вецер, свежы стог...». Паэтычная адухоўленасць з'яў прыроды, захапленне гармоніяй і прыгажосцю ціхай зорнай ночы. Сцвярджэнне непарыўнай еднасці чалавека з прыродай. Глыбіня пачуццяў, даверлівасць інтанацыі. Маляўнічасць вобразаў. Меладычнасць верша. Выразнасць і пластычнасць мовы.

М і х а с ь Б а ш л а к о ў. «Верасень». Паэтычны вобраз ранняй восені, верасня. Захапленне лірычнага героя гэтай парой года. Асэнсаванне еднасці чалавека і прыроды. Метафарычнасць мовы верша.

Жанры лірыкі. Класічныя формы верша (2 гадзіны)

М а к с і м Б а г д а н о в і ч. «Санет» («Замёрзла ноччу шпаркая крыніца...»). Выяўленне неадольнасці стваральных сіл жыцця, увасобленых у вобразе гаючай крыніцы. Перанос гэтага сімвала на розныя станы чалавечага духу. Класічная дасканаласць і выразнасць формы санета, яго рытмічны лад, мілагучнасць мовы.

А н а т о л ь Г р а ч а н і к а ў. «Свяці, кахання чыстая зара...». Раскрыццё пачуццяў і перажыванняў лірычнага героя. Актава – класічная форма паэзіі; яе дасканаласць і ўплыў на выяўленчыя асаблівасці верша. Афарыстычнасць мовы, выразнасць рытму і інтанацыі. Асаблівасці рыфмоўкі радкоў.

М а к с і м Б а г д а н о в і ч. «Трыялет» («Калісь глядзеў на сонца я...»). Філасофскі роздум паэта пра сэнс чалавечага існавання, бясконцасць сусвету і шчасце пазнання яго чалавекам. Абвостраная ўспрымальнасць лірычнага героя, яго выключнасць у параўнанні з іншымі людзьмі, не здольнымі зразумець і прыняць яго перакананні. Вытанчанасць формы трыялета, рытміка-інтанацыйны лад твора.

Д а н у т а Б і ч э л ь. «Лёгкія сняжынкі ў цішы...». Паэтызацыя чысціні і прыгажосці снегападу. Светлы, празрысты настрой верша. Адчуванне ціхага і светлага спакою, душэўнай лагоднасці. Асаблівасці раскрыцця асноўнай думкі верша праз форму трыялета. Паэтычны свет лірычнага героя твора.

Тэорыя літаратуры. Паняцце пра лірыку. Віды, жанры лірыкі. Класічныя формы верша. Лірычны герой. Маналагічная форма лірычных твораў. Паглыбленне паняццяў пра вершаскладанне, рытміка-інтанацыйныя і вобразна-выяўленчыя сродкі паэтычнай мовы.

Мастацтва. М у з ы к а: *І. Лучанок.* «Спадчына» (сл. Я. Купалы); *У. Мулявін.* «Служкія ткачыхі» (сл. М. Багдановіча); *С. Рак-Міхайлоўскі.* «Зорка Венера» (сл. М. Багдановіча); *І. Лучанок.* «Алеся» (сл. А. Куляшова); *Л. Вольскі.* «Пахне чабор» (сл. П. Броўкі); «Песняры.

Залаты дыск»: кампакт-дыск; «Песняры. Лепшыя песні» (ч. 1): кампакт-дыск; «Троіца»: кампакт-дыск (гурт «Троіца») і інш.

Жывапіс: «Мая зямля»: альбом (уклад. *В. Трыгубовіч*); «Беларускі савецкі жывапіс»: альбом (уклад. *А. Аладава*) і інш.

Фотамастацтва: «Пакланіся прыродзе»: альбом; *В. Алешка*. «Спатканне з лесам»: альбом; *С. Плыткевіч*. «Мая Беларусь»: альбом; *Г. Ліхтаровіч*. «Добры дзень, Беларусь»: альбом.

III. ЭПІЧНЫЯ ЖАНРЫ

(14 гадзін)

Якуб Колас. «Хмарка». Сувязь паэтыкі апавядання з вуснай народнай творчасцю, з формай казкі. Алегарычна-філасофскі змест твора, яго патрыятычны пафас. Адказнасць кожнага чалавека перад сваёй Бацькаўшчынай за яе дабрабыт і росквіт як галоўная ўмова асабістага шчасця. Роля пейзажу ў раскрыцці ідэі твора.

Уладзімір Караткевіч. «Паром на бурнай рацэ». Гістарычная аснова апавядання. Характарыстыка галоўных герояў твора Горава і Пора-Леановіча. Элементы рамантычнай паэтыкі ў творы: зварот да гістарычнай тэмы, павышаная эмацыянальнасць апаведу, кантраснасць вобразаў і характараў, драматызацыя дзеяння і карцін прыроды. Роля канкрэтных апісанняў, мастацкіх дэталей у раскрыцці характараў. Тэма і ідэя апавядання.

Генрых Далідовіч. «Губаты». Ідэя дабрыні і міласэрнасці да прыроды. Майстэрства пісьменніка ў перадачы шматфарбнасці навакольнага свету праз апісанне пушчы і яе жыхароў, псіхалагізацыя вобраза ласяняці Губатага. Трагічны фінал — праява хцівасці і жорсткасці людзей. Лірычнасць апавядання. Развіццё сюжэта, кампазіцыя твора.

Васіль Быкаў. «Жураўліны крык». Мастацкая праўда ў паказе вайны. Паводзіны чалавека ў экстрэмальнай сітуацыі. Раскрыццё ў трагічных абставінах характараў герояў. Вытокі подзвігу старшыні Карпенкі, байцоў Глечыка, Фішара, Свіста. Праблема маральнага выбару. Глыбіня псіхалагічнага аналізу ў раскрыцці вобразаў Аўсеева і Пшанічнага. Арыгінальнасць кампазіцыі. Лірычны элемент у аповесці, яго роля.

Тэорыя літаратуры. Эпас як літаратурны род і яго жанры: апавяданне (паглыбленне паняцця), навела, аповесць (паглыбленне паняцця). Эпізод, сюжэт, тэма, ідэя, кампазіцыя ў эпічным творы (паглыбленне паняццяў). Вобраз-характар і спосабы яго раскрыцця

(апісанне ўчынкаў і паводзін, партрэт, пейзаж, мова героя, аўтарская характарыстыка). Аўтар-апавядальнік у эпічным творы (паглыбленне паняцця).

Мастацтва. Тэатральнае мастацтва: спектакль «Вераб'іная ноч» (Драматычны тэатр Беларускай Арміі, рэжысёр М. Дударова).

Кінамастацтва: тэлефільм «Доўгія вёсты вайны» (фільм 1. «Жураўліны крык») (рэжысёр А. Карпаў).

IV. ЛІРА-ЭПІЧНЫЯ ЖАНРЫ

(6 гадзін)

Янка Купала. «Магіла льва». Зварот да гістарычнага мінулага. Паэтычнае асэнсаванне народнай легенды. Рамантызаваныя вобразы Наталькі і Машэкі. Вастрыва драматычнага канфлікту. Пафас лірыка-філасофскіх адступленняў. Гуманістычна-патрыятычны змест паэмы, асаблівасці яе кампазіцыі.

Аркадзь Куляшоў. «Маці». Адлюстраванне трагізму падзей Вялікай Айчыннай вайны ў баладзе. Бязмежная самаахвярнасць маці. Фальклорныя вытокі сюжэта твора, сродкаў раскрыцця вобраза маці. Выкарыстанне народна-паэтычнай вобразнасці (зваротаў, тропаў, рытмікі).

Кандрат Крапіва. «Ганарысты Парсюк», «Дыпламаваны Баран». Крытыка чалавечых заган і недахопаў: невуцтва, ганарыстасці, фанабэрлівасці, агрэсіўнасці. Прыёмы і сродкі стварэння камічных сітуацый. Народная мудрасць, гумар у байках. Блізкасць мовы твораў да гутарковай. Мараль у байках як выяўленне аўтарскай пазіцыі.

Тэорыя літаратуры. Ліра-эпічныя літаратурныя жанры. Паэма: сюжэт і кампазіцыя, лірычныя адступленні, эмацыянальнасць мовы. Літаратурная балада (паглыбленне паняцця). Байка як сінкрэтычны жанр (спалучэнне рыс лірыкі, эпасу і драмы).

Мастацтва. Жывапіс: ілюстрацыі беларускіх мастакоў да паэмы Янкі Купалы «Магіла льва».

Музыка: І. Лучанок. «Балада аб маці» (сл. А. Куляшова).

Скульптура: манумент у гонар савецкай маці-патрыёткі А. Ф. Купрыянавай (скульптары А. Заспінкі, І. Місько, М. Рыжанкоў, архітэктар А. Трафімчук).

V. ДРАМАТЫЧНЫЯ ЖАНРЫ

(4 гадзіны)

Янка Купала. «Паўлінка». Жанравая адметнасць п'есы. Канфлікт новага і старога пакалення ў засцяпковай шляхты ў камедыі. Вобраз Паўлінкі. Высмейванне шляхецкай пыхлівасці і духоўнай абмежаванасці. Камічнае і драматычнае ў вобразе Адольфа Быкоўскага. Самабытнасць камедыйных характараў Сцяпана Крыніцкага і Пранціся Пустарэвіча. Майстэрства аўтара ў абмалёўцы персанажаў, індывідуалізацыя іх мовы. Сцэнічнае ўвасабленне камедыі.

Тэорыя літаратуры. Драма як літаратурны род (пачатковае паняцце). Драматычныя жанры: трагедыя, драма, камедыя. Характэрныя асаблівасці драматычных жанраў: канфлікт, сюжэт, характар, сцэна, карціна, дыялог, рэпліка, рэмарка. Выяўленне аўтарскай пазіцыі ў драматычным творы.

Мастацтва. Тэатральнае мастацтва: тэатральныя і тэлевізійныя спектаклі па п'есе Янкі Купалы «Паўлінка» (на выбар настаўніка, з улікам канкрэтных магчымасцей).

Рэзэрв вучэбнага часу
(1 гадзіна)

Паўтарэнне і падагульненне вывучанага за год
(1 гадзіна)

У с я г о: на вывучэнне твораў – 47 гадзін;
на творчыя работы – 4 гадзіны;
на ўрокі па творах для дадатковага чытання – 2 гадзіны.

СПІС ТВОРАЎ ДЛЯ ЗАВУЧВАННЯ НА ПАМЯЦЬ І МАСТАЦКАГА РАСКАЗВАННЯ

Рыгор Барадулін. «Трэба дома бываць часцей».

Янка Купала. «Спадчына».

Максім Багдановіч. «Раманс» («Зорка Венера»).

Уладзімір Караткевіч. «Паром на бурнай рацэ» (урывак са слоў: «Рака шалела...», заканчваючы словамі: «...два ці тры зеленаватыя яблыкі»).

Кандрат Крапіва. «Дыпламаваны Баран».

СПІС ТВОРАЎ ДЛЯ ДАДАТКОВАГА ЧЫТАННЯ

Вячаслаў Адамчык. «Дзікі голуб».
Раіса Баравікова. «Казімір – сын Ягайлы + Насця з 8 “Б”».
Васіль Быкаў. «Страта».
Віталь Вольскі. «Несцерка».
Аляксей Дудараў. «Кім».
Віктар Карамазаў. «Прыліпала».
Уладзімір Караткевіч. «Лісце каштанаў».
Уладзімір Ліпскі. «Сповідзь сына».
Ніна Мацяш. Зб. «Душою з небам гаварыць».
Іван Пташнікаў. «Ільвы».
Алег Салтук. Зб. «На далонях жыцця».
Міхась Стральцоў. «Адзін лапаць, адзін чунь».
Іван Чыгрынаў. «Бульба».
Фрыдрых Шылер. Балада «Кубак».
Уільям Шэкспір. Санеты (у перакладзе У. Дубоўкі; 2-3 на выбар настаўніка).

АСНОЎНЫЯ ВІДЫ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ПА ЛІТАРАТУРЫ

Чытанне мастацкага твора і паўнаўартаснае яго ўспрыманне.
 Беглае чытанне мастацкіх, навукова-папулярных і публіцыстычных тэкстаў. Выразнае чытанне мастацкіх твораў (эпічных, лірычных, ліра-эпічных, драматычных).
 Назіранне за мовай і асаблівасцямі будовы мастацкага твора.
 Вуснае слоўнае маляванне.
 Мастацкае расказванне.
 Каменціраванне мастацкага тэксту.
 Супастаўленне мастацкіх твораў розных аўтараў.
 Устанаўленне асацыятыўных сувязей літаратурнага твора з творамі жывапісу і музыкі.
 Складанне плана эпічнага твора ці ўрыўка з яго.
 Вусны і пісьмовы пераказ (выбарчны, падрабязны, творчы) невялікага эпічнага твора ці ўрыўка з яго.
 Чытанне па асобах, інсцэніраванне і мізансцэніраванне эпізодаў з літаратурных твораў.
 Вуснае і пісьмовае сачыненне-разважанне па вывучаным творы: разгорнуты адказ на пытанне, праблемная характарыстыка (індывідуальная, параўнальная, групавая) герояў твора. Складанне плана ўласнага вуснага і пісьмовага выказвання.

Вусны і пісьмовы водгук ці рэцэнзія на самастойна прачытаны твор, твор выяўленчага мастацтва, прагледжаныя кінафільм, тэлеперадачу (з матывацый уласных адносін да герояў і падзей).

Сачыненне на аснове асабістых назіранняў, уражанняў пра падзеі і з'явы жыцця.

Выкананне творчых заданняў, абумоўленых жанравай прыродай мастацкага тэксту.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучні павінны

в е д а ц ь:

аўтараў, назвы і змест праграмных твораў;
сюжэт апавядальных твораў, учынкі і ўзаемаадносіны персанажаў;
роды літаратуры (эпічны, лірычны, драматычны), іх асноўныя жанры (у фальклору і літаратуры) і мастацкія асаблівасці, сродкі адлюстравання жыцця і спосабы паказу чалавека ў творах гэтых жанраў;
творы, прапанаваныя для завучвання на памяць;

у м е ц ь:

узнаўляць мастацкія карціны, створаныя пісьменнікам;
вызначаць танальнасць, настраёнасць мастацкага твора, яго эстэтычны пафас;
падрабязна, сцісла або выбарачна пераказваць (вусна і пісьмова) невялікі эпічны твор або ўрывак з эпічнага твора;
вылучаць эпізоды або дэталі, важныя для характарыстыкі дзейных асоб, устанаўліваць прычынна-выніковую сувязь паміж падзеямі і паводзінамі герояў у творы, разумець падтэкст;
характарызаваць героя мастацкага твора па яго ўчынках, паводзінах, перажываннях у святле праблемнага пытання настаўніка;
вызначаць ідэйна-мастацкую ролю элементаў сюжэта вывучаных эпічных, ліра-эпічных і драматычных твораў (экспазіцыю, завязку, кульмінацыю, развязку);
знаходзіць выяўленчыя сродкі мовы і вызначаць іх ролю ў стварэнні вобраза, раскрыцці тэмы твора;
разумець аўтарскую пазіцыю ў творы;
выразна, у патрэбным тэмпе чытаць уголас літаратурны твор з улікам родавых, жанравых і стылявых адметнасцей, выяўляючы аўтарскую пазіцыю і свае адносіны да адлюстраванага;
складаць план эпічнага твора ці ўрыўка з яго;

рыхтаваць вуснае і пісьмовае сачыненне-разважанне (разгорнуты адказ, адказ на пытанне і паведамленне пра героя), апісваць свае ўражанні ад розных з'яў жыцця;

даваць вусны водгук на самастойна прачытаны літаратурны твор і творы іншых відаў мастацтва, выказваючы свае адносіны да герояў і падзей.

Вучні могуць выкарыстоўваць сфарміраваныя веды і ўменні:

для асобаснага ўспрымання, засваення і асэнсавання мастацкіх тэкстаў, фарміравання чытацкай культуры, літаратурных і эстэтычных густаў (*літаратурная кампетэнцыя*);

засваення сістэмы каштоўнасных адносін да рэчаіснасці, да людзей, да сябе, зафіксаванай у творах беларускай літаратуры (*каштоўнасна-светапоглядная кампетэнцыя*);

авалодання асноўнымі відамі маўленчай дзейнасці (вуснай, пісьмовай, сітуацыйнай і г. д.), набыцця вопыту камунікатыўнай дзейнасці праз ажыццяўленне дыялогу з тэкстам мастацкага твора, яго аўтарам, іншымі чытачамі, адзінкавым тэкстам і мноствам кантэкстаў (*маўленча-камунікатыўная кампетэнцыя*);

усведамлення літаратуры як феномена культуры і нацыянальна-культурнай спецыфікі беларускай літаратуры (*культуралагічная кампетэнцыя*);

набыцця вопыту культуратворчай дзейнасці: авалоданне сістэмай цэласных аперацыянальных комплексаў розных відаў творчай дзейнасці (*культуратворчая кампетэнцыя*).